Міжнародно-правові стандарти по справам щодо застосування примусових заходів медичного характеру

Сенченко Надія Миколаївна
старший викладач кафедри кримінального
права та правосуддя Чернігівського
державного технологічного
університету

Людина, її права та свободи є вищою соціальною цінністю. Головне місце в суспільстві належить інтересам людини, її правам та свободам, що відповідають суспільним, публічним інтересам. У випадку виникнення певних протиріч проблеми повинні вирішуватись на користь людини з метою дотримання її прав та свобод. Захист людської гідності, як і життя, не прийнято ставити в залежність від суспільної значущості особи, віку, статі, переконань і т.п. Загальною Декларацією з прав людини 1948 року проголошено, що всі люди народжуються вільними та рівними за своєю гідністю. Відповідно до положень ст.21 Конституції України права та свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Таким чином, особи, які мають психічні вади, користуються всіма правами та свободами, які передбачені міжнародно-правовими документами та внутрішньодержавним законодавством України. Серед них найбільш важливі: Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про громадські та політичні права (**1**), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (**2**), Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (3), Гавайская декларация II (4), яка визначає цілі психіатрії та встановлює основні обов'язки психіатрів, та інші.

В міжнарожному праві існують і спеціальні документи. які спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які мають психічні вади. Зокрема до них можна віднести Декладацію про права розумово відсталих осіб (5), Декларацію про права інвалідів від 9 грудня 1975 р., прийнята тридцятою сесією ГА ООН, яка є загальною основою та керівним документом щодо зпхисту прав інвалідів, Конвенцію про права інвалідів (6), Положення про погляди Всесвітньої психіатричної асоціації про права та юридичний захист психічно хворих, які встановлюють основні принципи застосування медичної допомоги та захисту прав психічно хворих людей (7) та інші міжнародні нормативно-правові акти, що містять принципові положення, які стосуються реалізації міжнародних стандартів та контитуційних принципів по справам по застосуванню примусових заходів медичного характеру.

Вимога відносно дотримання прав людини щодо проведення державної судово-експертної діяльності стосується всіх осіб, права та законні інтереси яких ця діяльність торкається. Але перш за все вказана вимога поширюється на осіб, які безпосередньо піддаються експертним дослідженням. Оскільки більшість таких досліджень проводиться в межах судових експертиз медичного профіля (судово-психіатричної, судово-медичної), важливе значення в розглядуваному аспекті набуває міжнарожно-правові нормативні акти, які

регламеннтують професійну діяльність лікаря і провадження медико-біологічних досліджень, а також правові норми міжнародних організацій, які присвячені захисту прав пацієнтів та осіб, які страждають на тяжкі, небезпечні та соціально значущі захворювання.

В Україні співвідношення міжнародно-правових та внутрішньодержавних норм в першу чергу визначається ст. 9 Конституції, відповідно до якої загальновизнані принципи та норми міжнародного права та міжнародні домовленості України є складою частиною її правової системи.

Як проголошено Загальною декларацією прав людини, всі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та правами (ст.1). Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість (ст.3). Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності (ст.6). Ніхто не може бути підданий безпідставному арешту, затриманню чи вигнанню (ст.9). Кожна людина, для визначення своїх прав та обов'язків і для встановлення обгрунтованості висунутого проти неї кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справу було розглянуто незалежним і безстороннім судом прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості (ст. 10). Кожна людина має право на такий рівень життя, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для забезпечення здоров'я і добробуту її самої та сім'ї, а також право на забезпечення у разі безробіття хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування внаслідок незалежних від людини обставин (ч.1 ст.25).

Міжнародний пакт про громадські та політичні права, визнаючи права людини, які сформульовані в Загальній декларації, в той же час в ст. 10 більш конкретно вказує на те, що всі особи, які позбавлені волі, мають право на гуманне ставлення і повагу гідності, притаманної людській особі. Далі проголошується, що обвинувачені у випадках, коли відсутні виняткові обставини, поміщаються окремо від засуджених, і їм надається окремий режим, що відповідає їх статусу незасуджених осіб, а неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в стислий строк доставляються до суду для винесення відповідного рішення. Крім того, пенітерціарною системою передбачається режим для ув'язнених, суттєвою метою якого є виправлення та соціальне перевиховання.

Положення ст.26 вищезгаданого Пакта встановлює рівність всіх людей перед законом, які в тому числі мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист законом. У цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини. Таким чином, розглядуваний пакт повинен росповсюджувати свою дію і на психічно хворих осіб, які скоїли суспільно небезпечні діяння.

У положенні ст.12 Міжнародного пакта про економічні, соціальні і культурні права підкреслюється, що держави визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я.

У грудні 1971 р. Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Декларація про права розумово хворих осіб, визнаючи захищати права таких осіб, у відповідності до якої:

- розумово хвора особа має у максимальний рівень здійснюваності ті ж права, що й інші люди;
- розумово хвора особа має право на належне медичне обслуговування і лікування;
- розумово хвора особа має право на захист від експлуатації, зловживань та принизливого ставлення.

Декларація про права розумово хворих осіб виходить із необхідності надання їм допомоги в розвитку їх здібностей в різних галузях діяльності і сприяння по мірі можливості введення їх в звичайне життя суспільства. Вона спрямована на захист прав, забезпечення добробуту та відновлення працездатності людини, які мають як фізичні так і психічні вади (8). Крім того, у випадку судового переслідування особа у зв'язку із вчиненням будь-якого діяння, повинна мати право на відповідне дотримання законну щодо неї, повністю враховуючи ступінь розумового розвитку. Психічно хвора особа має право користуватись послугами кваліфікованого захисника (предстаника), якщо це необхідно для захисту її добробуту та інтересів.

Значана кількість осіб, які мають психічні розлади, визнаються інвалідами. Тому на них в повній мірі поширюються гарантії, встановлені Конвенцією про права інвалідів. Основними завданнями, які покликана вирішувати Конвенція, є попередження інвалідності, що пов'язана із фізичними та психічними вадами, а також інтеграція і реінтеграція інвалідів в суспільство, їх соціальна адаптпція і реабілітація. Відповідно до вищевказаної Конвенції, інвалід – це буль-яка особа, яка не може самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистого і (або) соціального життя в силу вроджених або набутих вад, а також физичних або розумових сдібностей. В Конвенції розкривається та конкретизується принцип заборони дискримінації стосовно інвалідів. Інваліди, незалежно від походження, характеру і ступеня їх каліцтва або вад, мають ті ж самі основні права, що і здорові люди. По відношенню до інвалідів повинні застосовуватись заходи соціального захисту, спрямовані на набуття ними більшої самостійності (медична допомога, професійна допомога, послуги з працевлаштування та ін). Вони мають право на економічне та соціальне забезпечення, на кваліфіковану юридичну допомогу. Об'єднання інвалідів повинні приймати участь у вирішенні всіх питань, пов'язаних із реалізацією і захистом прав інвалідів (9).

Не зважаючи на те, що вищевказані міжнародні акти містять положення, які гарантують захист від необгунтованого примусового утримання в психіатричних закладах, антигуманного поводження і дискримінації, світове співтовариство визнало необхідним прийняти спеціальний документ, який би відображав основні ідеї гуманного відношення до осіб, які мають психічні вади.

Таким документом стали прийняті Генеральною асамблеєю ООН 17 грудня 1991 року Принципи захисту психічно хворих осіб та поліпшення психіатричної допомги. Цей документ встановлює права та свободи осіб, які мають психічні вади і водночас вказує на недопустимість дискримінації при наявності психічного захворювання. Отже, будь-яка психічно хвора особа має право на здійснення всіх громадських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав, визнаних Загальною декларацією прав людини та іншими відповідним документами. Обмежання прав, вказаних в цьому документі, допускається лише на підставі закону і з метою захисту здоров'я і безпеки заінтересованої особи або інших осіб, для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я або моралі або основних прав і свобод інших осіб.

Будь-яка особа, дієздатність якої є предметом розгляду, має право мати адвоката.У значній частині Принципи стосуються надання психіатричної допомоги і закріплюють права осіб, які мають психічні вади, як пацієнти психіатричних закладів. В них зафіксовані правила надання психіатричної допомоги (медичні огляди – принцип 5; право на конфіденційність – принцип 6; стандарти надання допомоги – принцип 8, лікування – принцип 9, застосування медикаментів – принцип 10; погодження на лікування – принцип 11 та ін).

Особлива увага приділяється проблемі недобровільного лікування, порядку і підставам госпіталізації в психіатричний стаціонар. Звертає на себе увагу принцип 12, який вимагає надання пацієнту психіатричного закладу в максимально стислий термін після госпіталізації надання інформації про його права, а також пояснень про порядок їх здійснення. Якщо особа в наслідок психічного захворювання не може сприймати цю інформацію, то вона надається предствнику. Принцип 13 передбачає права та умови утримання в психіатричному закладі та охоплює такі права, як усамітнення, право на спілкування та ін. Принцип 15 присвячений госпіталізації в психіатричний стаціонар, а принцип 16 закріплює підстави примусової госпіталізації: кваліфікований спеціаліст в галузі психіатриії повинен встановити, що дана особа страждає на психічне захворюванняі внаслідок чого існує погроза спричинення безпосередньої шкоди самій цій особі або іншим. Якщо психічне захворювання особи є тяжким, а розумові здібності – послабленими, то при цьому відмова від госпітацлізації або утримання даної особи в психіатричному закладі може призвести до суттєвого погіршення його здоров'я або зробить неможливим застосування належного лікування, яке може бути проведено при умові госпіталізації до психіатричного закладу у відповідності з принципом найменш обмежаної альтернативи.

На особливу увагу заслуговують гарантії реалізації прав психічно хворих суб'єктів. Це матеріальні гарантії (достатне фінансове забезпечення психіатричних закладів – принцип 14); юридичні гарантії: процедурні (колегіальне вирішення питань про примусову госпіталізацію в ряді випадків – принцип 16, право на представництво і юридичну допомогу – принцип 18), інформаційні (право отримати інформацію про стан свого здоров'я - принцип 19), процесуальні (право на скаргу – принцип 21) та ін.

Слід зазначити, що у галузі психіатричної допомоги для України великим зрушенням було прийняття у 2000 році Закону України « Про психіатричну допомогу» (11). Зокрема, це єдиний закон в Україні у галузі охорони здоров'я, що містить норму щодо пацієнта на отримання інформації про свої права, накладає на власника психіатричного закладу або уповноважений ним орган відповідний особв'язок (ст.29). Цей закон визначає правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою, виходячи із пріорітету прав і свобод людини і громадянина, встановлює обов'язки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з організації надання психіатричної допомоги та правового і соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, регламентує права та обов'язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги. Втім, багато принципопих положень цього закону, встановлені ним гарантії як щодо осіб з психічними розладами та проблемами психічного здоров'я, так і до їх законних предстаників, медичного персоналу, персоналу медичних служб, що працюють у сфері психіатрії, не мають своєї реалізації на рівні поточного законодавства. Залишаються поза увагою і вагома доля міжнародних норм у цій галузі.

На міжнародному рівні вироблений досить значимий комплекс міжнароно-правових стандартів в сфері кримінально-процесуального права, дотримання і виконання яких необхідно для визнання національних правових систем такими, що відповідають міжнародним стандартам. Але в більшій мірі, що є загальновизнаним фактом, міжнародні стандарти отримали свій розвиток і закріплення в такій регіональній організації, як Рада Європи, а основними інструментами формування таких стандартів стали практика Європейського Суду з прав людини.

На сучасному етапі реформування правоохоронної системи з метою забезпечення належного захисту особи від злочинних посягань, її прав та свобод як найвищої цінності суспільства і держави особливої уваги набуває питання механізму реалізації в кримінальному судочинстві міжнародно-правових і конституційних принципів.

Чинний Кримінально-процесуальний кодекс (далі - КПК) закріплює основні пріорітети, які стосуються завдань кримінального судочиства. Стаття 2 КПК України пов'язує призначення кримінального процесу в першу чергу із захистом прав та свобод людини. Відповідно в науці кримінального процесу загальновизнаним є думка про те, яке б правове положення в конкретній кримінальій справі не займала особа, її права і законні інтереси повинні неухильно дотримуватись і охоронятись (10). Дане положення забезпечується різними гарантіями, серед яких особливе місце займають процесуальні гарантії. Таким чином, до основних процесуальних гарантій прав і законних інтересів осоіб, які потребують застосування примусових заходів медичного характеру, можна віднести принципи кримінального процесу. Вони закріплюються в правових нормах, однак це не позбавляє їх самостійного значення як процесуальних гарантій поряд з процесуальними нормами.

Загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні угоди (в тому числі Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) є складовою частиною законодавства України, що регулює кримінальне судочиснвтво.

Неправильне застосування судом загальновизнаних принципів і норм міжнародного права (незастосування норми, яка піллягала застосуванню, або застосування норми, яка не підлягала застосуванню, або неправильне тлумачення норми) може бути підставою до скасування або зміни судового рішення в апеляційному, касаційному порядку.

Таким чином, специфіка надання психіатричної допомоги, в тому числі і застосування примусових заходів медичного характеру, суттєво обмежує права і свободи громадян, які при цьому зачіпаються. Тому законодавець ставить весь комплекс правових відносин, пов'язаниї із вказаною допомогою під судовий контроль та єдине нормативне регулювання. Крім того, слід відмітити, що по справам щодо застосування примусових заходів медичного характеру суд, дотримуючись принципу законності, не викриває винного та призначае покарання, а вирішує питання про необхідність лікування психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння.

Література

1. Міжнародний пакт про громадські і політичні права ООН (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-УІІІ 92148-08) від 19.10.73 р.)

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-УІІІ від 19.10.73 р.)

3. Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположених свобод (ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97)

4. Гавайская декларация II (Ухвалена Генеральною асамблеєю ВПА, Відень, Австрія, 10 липня 1983 р.)

5. Декладацію про права розумово відсталих осіб (Проголошена Генеральною асамблеєю ООН від 20 грудня 1971 р.)

6. Конвенція про права інвалідів (Прийнята резолюцією 61/106 Генеральної Асамблеї від 13 грудня 2006 р)

7. Положення про погляди Всесвітньої психіатричної асоціації про права та юридичний захист психічно хворих (Прийнято Генеральною асамблеєю ВПА УІІІ Всесвітнім конгресом по психіатрії, Афіни, Греція, 17 жовтня 1989 р.)

8.Усов Г.М., Федорова М.Ю. Правовое регулирование психиатрической помощи: учеб. пособие для вузов. М.: Юстицинформ, 2006. С.28.

9. Усов Г.М., Федорова М.Ю. Указ.соч. С.29.

10. Колмаков П.А. Проблемы правового регулирования принудительных мер медицинского характера: монорграфия, Сыктывкар: Сыкрывкарский ун-т, 2001. С.117.

11.Закон України «Про психіатричну допомогу», ВВР, 22.02.2000, №19 (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1364-IУ (1364-15) від 09.12.2003, ВВР, 2004 №15)